

Elso Free en de Strokartonfabriek

Albert van der Kaap

De Oostfries Elso Free, die kort na het midden van de negentiende eeuw het levenslicht zag, speelde een belangrijke rol in de strokartonindustrie van Oude Pekela. Zijn oudvader, Berend Frey, was een broer van mijn stamgrootvader Hinrich Frey.

Tijdens de Open Monumentendag van 2016 werd in de gemeente Pekela de grondlegger en exploitant van een aantal strokartonfabrieken in Oude Pekela, Elso Free, herdacht en geëerd. Met zijn fabrieken bracht hij Oude Pekela grote welvaart. Werkgelegenheid voor velen met goede lonen.

In de ontmoetingsruimte van de Pekelder erfgoedstichting Siepco aan de plaatselijke H. Westerstraat werd ter ere van de in Duitsland geboren technicus en handelaar een tinnen afgietsel gemaakt van zijn beeltenis. Op dezelfde dag werd in dezelfde ruimte een kunstwerk onthuld met daarop onder andere een foto en een gedrukte tekst van en over de in 1950 overleden ondernemer.

Tinnen gedenkplaat, 10 september 2016.

Elso Free werd geboren op 17 december 1851 's middags om twaalf uur in Heisfelde in Oostfriesland. Hij werd op 9 januari daaropvolgend gedoopt. Hij was het vijftiende en jongste kind van landbouwer Heike Richerts Frey. Hij werd geboren uit het tweede huwelijk van zijn vader, gesloten op 17 juli 1834 in Leer met Elske Lührs Everts, geboren op 3 februari 1809 in Terborg (Ostfriesland) en overleden op 1 februari 1883 in Heisfelde. Zij was een dochter van Luur Everts en Taalke Geerts.

Uit zijn eerste huwelijk op 1 september 1816 in Leer met Greetje Deeken Janssen had hij zeven kinderen. Greetje werd geboren op 8 maart 1793 in Leer en overleed op 9 april 1830 in Leer en werd vijf dagen later begraven in Spittland (Leer). Zij was een dochter van Jan Hinrichs Aggen.¹

¹ <http://www.homanfree.nl/frey/frey-fm2.htm>

Elso trouwde op 13 mei 1885 in Oude Pekela met Elisabeth Kuiper, geboren op 22 augustus 1852 in Oude Pekela, overleden op 13 januari 1894, dochter van scheepstimmerman Jan Willems Kuiper en Hillechien Melles Pott. Zij kregen zes zoons en een dochter.

Elso werkte aanvankelijk als boerenknecht en bij een bierbrouwerij. Op zijn zeventiende maakte hij kennis met de strokarton en werd hij papiermaker in Leer². Zijn grote technische kennis deed hem uiteindelijk in de Nederlandse veenkoloniën belanden.

Na 1875 verhuisde hij naar Oude Pekela in Groningen, waar hij opzichter werd in de in 1875 opgerichte eerste strokartonfabriek van Oude Pekela, de 'Aastroom', waar de heren Mulder en Edens directeur-eigenaar waren. Dit fabriekje lag aan de weg naar de voormalige buurtschap Stroobos.³ De arbeiders hier op de strokartonfabriek Aastroom hadden moeite met de bediening van de apparatuur. De Duitse fabrikant Heuer die de machines had geleverd vroeg de pas 24-jarige Free om de Pekelders te helpen. Hij voldeed graag aan het verzoek.

De huidige jachthaven van Oude Pekela ligt op de plek van de vroegere strokartonfabriek, de 'Aastroom'.

Milieuvervuiling

Milieuvervuiling en protesten daartegen zijn van alle tijden. Hoewel de strokartonfabrieken langs het Pekelderdiep hun afvalwater gefiltreerd op het oppervlaktewater loosden, was deze

² In een anonieme bron wordt gezegd dat hij bij het bedrijf van Connemann in Leer werkte. Echter het enige bedrijf met die naam in Leer was een Zeep- en sodafabriek, oliefabriek, de Ölmühle Connemann.

https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96lm%C3%BChle_Connemann

³ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Aastroom>

vorm van zuivering kennelijk onvoldoende om het gewenste, schone resultaat te krijgen. Al in 1880 verschenen de eerste klachten van verontruste burgers over het lozen van afvalwater door de strokartonfabriek in de Winschoter Courant. Honderden of duizenden vissen zouden door dit fabriekswater het leven hebben gelaten. Toen in 1883 de strokartonfabriek 'Union' in Oude Pekela, op korte afstand en stroomopwaarts van de 'Aastroom' gelegen, was gebouwd en in werking gesteld, richtte de heer Mulder (directeur van de 'Aastroom') zich tot Zijne Majesteit de Koning met de opmerking dat hij tegen de oprichting van de 'Union' was, "voor zover het betref de afvoer van het vuile water in het Pekelderdiep". Op zijn brief werd door de Koning echter afwijzend beschikt.

In 1884 richtte Mulder zich tot het college van burgemeester en wethouders van Oude Pekela met de klacht dat "het afvalwater van de papierfabriek in hoge mate het diep verontreinigde en dat zijn werklieden, die het water uit het diep moesten verwerken, zodanig last hadden van de verpestende lucht die daardoor ontstond, dat zij het bijna niet konden uithouden."

Ook klaagde hij dat ten gevolge van het verontreinigde water allerlei storingen optraden in de bij hem in gebruik zijnde stoomketels. Een ingesteld scheikundig onderzoek toonde echter aan dat het water in het Pekelderdiep onschadelijk voor mens en dier was zodat alle daartegen ingebrachte klachten ongegrond schenen te zijn. Mulder ging echter gestaag door met bezwaar maken, echter steeds zonder een voor hem positief resultaat. Intussen begon het water in het hoofddiep te Oude Pekela er zeer zwart uit te zien en een zeer onaangename geur te verspreiden. Een situatie die bijna 100 jaar zou voortduren.

Toen er in de daaropvolgende jaren ook nog aardappelmeelfabrieken langs het Pekelderdiep verschenen (eveneens stroomopwaarts ten opzichte van de 'Aastroom' gelegen), en klachten van directeur Mulder en anderen niet het gehoopte succes hadden, gaf Mulder zijn pogingen om op deze manier schoon water voor zijn fabriek te verkrijgen op en richtte zich in 1897 tot het college van burgemeester en wethouders van Oude Pekela om toestemming om in gemeentegrond zogenaamde nortonpompen te slaan ten behoeve van het verkrijgen van zuiver water voor zijn fabrieken.⁴

Arbeidsverhoudingen

In de papierfabriek 'Aastroom' te Oude Pekela was het omstreeks 1891 regel dat de arbeiders per 1 oktober in dagloon minder gingen verdienen dan in de periode daarvoor. Bijvoorbeeld, arbeiders die 's zomers f 1.20 of f 1.25 verdienden, kwamen dan op f 1.00 en die f 1.00 verdienden op 75 cent.

De reden van deze verlaging was niemand duidelijk, omdat ze zowel 's zomers als 's winters altijd werkten van 6 uur 's morgens tot 18 uur 's avonds. Dit was voor ruim vijftig arbeiders genoeg reden om een brief te schrijven aan de eigenaar van de fabrieken, de heer H. Mulder. Hierin deden zij het verzoek om het dagloon 's winters niet lager te stellen dan 'zomers. Dit

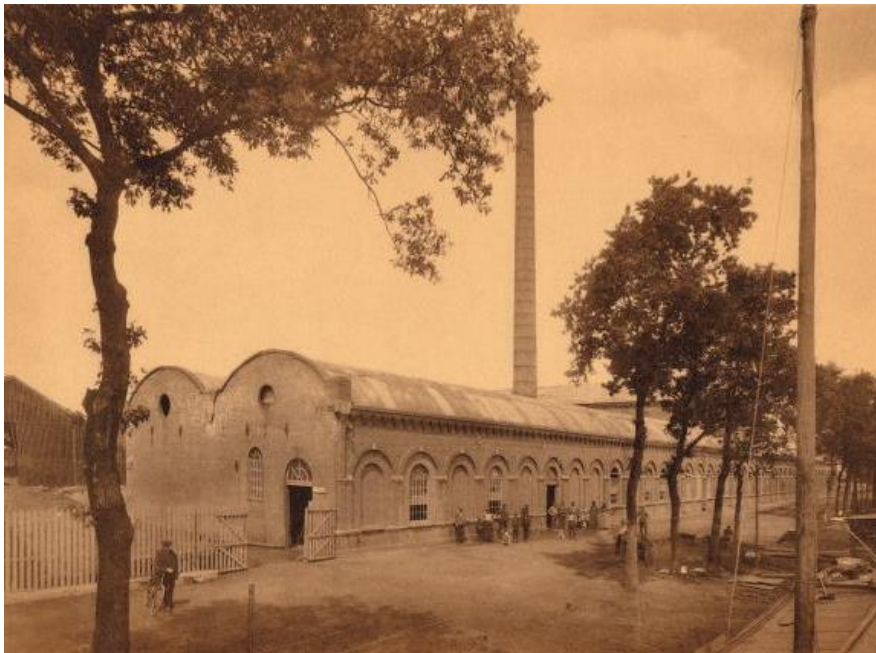
⁴ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Aastroom>. Voor details van de strijd van het waterschap Reiderland tegen de Aastromm zie: Korte geschiedenis van het Waterschaop 'Reiderland, vanaf 1858-1904. <https://bit.ly/4arFi4m>

had tot gevolg dat de persoon, die langs was gegaan om de arbeiders te laten tekenen, onmiddellijk ontslag kreeg. Toen een dag later de heer Mulder zelf verscheen, kregen ook de drie voornaamste aanvoerders van het protest ontslag.⁵

Free en Drenth

Begin jaren tachtig zag scheepsbouwer en scheepsreder⁶ Freerk Liefkes Drenth dat het tij in de scheepsbouw verliep en hij wilde tijdig de bakens verzetten en zijn kapitaal op andere wijze productief maken. Hij zag wel iets in de exploitatie van een strokartonfabriek.

Voor het vervullen van de technisch leidende functie benaderde hij Elso Free, die op dat moment bij de concurrent, de 'Aastroom' werkte. Dit leidde in 1883 tot het aangaan van een contract van samenwerking en de oprichting van de 'Union', die volgens Free's plannen, stroomopwaarts van de 'Aastroom' werd gebouwd. Als technisch leider werkte hij 20 jaar lang samen met de mannen, die hem later als zijn mede-firmanden in een eigen bedrijf terzijde zouden staan. De dagelijkse leiding van de 'Union' kwam te berusten bij drie personen: Elso Free (technisch), Bernard Drenth (administratief en commercieel) en Haiko van Russen (stroomvoorziening).⁷

Strokkartonfabriek de 'Union'.

⁵ Zie voor een verslag van de resultaten van een enquête in 1907 onder arbeiders van de carton- en papierfabricage: *Arbeidersleven in Nederland. Resultaten van de enquête door het Nederlands Verbond van Vakverenigingen in het najaar van 1907 naar de wenschelijkheid en mogelijkheid van beperking van den arbeidsduur voor volwassen tot 10 uren per etmaal en afschaffing, respectievelijk beperking van nacht en kinderarbeid* enz. Blz. 15 e.v. <https://bit.ly/3TsuYTI>

⁶ In 1866 had hij zeven schepen in de vaart, de galjoten 'Gezina', 'Godelevus Bernardus' en de 'Wieka', de schoeners 'Godelevus' en 'Thecla Maria, de driemaster schoener 'Reiziger' en het kofschip de 'Zeelust'.

⁷ [https://nl.wikipedia.org/wiki/Union_\(strokkartonfabriek\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Union_(strokkartonfabriek))

Strokkartonfabriek 'Union' in Oude Pekela, ca. 1910. - Foto: P.B. Kramer, collectie Groninger Archieven.

Stakingen begin jaren negentig bij 'Union'

Begin jaren negentig waren er onlusten onder fabrieksarbeiders in Oost-Groningen uitgebroken over de slechte arbeidsomstandigheden en beloning. Ook de 'Union' werd door werkstakingen getroffen. Aanvankelijk ging het om drie arbeiders die zich bij een bond wilden laten inschrijven en een loonsverhoging van f0,25 per dag eisten. Toen de drie arbeiders bij de directeur van de fabriek werden ontboden, gedroegen zij zich erg brutaal en werden ze ontslagen. Het gevolg was dat nu alle arbeiders in staking gingen. Ongeregeldheden bleven, met behulp van de inzet van zes leden van de marechaussee uit Winschoten, nog uit. Ongeveer 60 stakers werden, na verklaard te hebben niet langer lid te zijn van de Sociaal-Democratische Bond, een betere houding tegenover de fabrikanten aan te nemen en vriendschappelijker onder elkaar in de fabriek te zullen werken, opnieuw door de fabrikant aangenomen. Ongeveer 40 personen die daartoe niet genegen waren, kregen ontslag.⁸

Veel later, op 22 september 1969, begon bij de "Union" een staking, die, onder leiding van de bekende communist en stakingsleider Fré Meis, massale vormen zou aannemen.

⁸ [https://nl.wikipedia.org/wiki/Union_\(strokkartonfabriek\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Union_(strokkartonfabriek))

Toen in 1903 het 20-jarig contract van de 'Union' ten einde liep, werd dit, vanwege een verschil van inzicht in het toegepaste beloningssysteem, niet verlengd en kwam er een einde aan de jarenlange harmonische samenwerking van het drietal. De activa werden voor fl. 200.000.– verkocht aan Van Russen vernoemd c.s. Eind jaren tachtig van de twintigste eeuw kwam er een einde aan het bestaan van 'Union'.

Elso Free was een man van de praktijk. Hij verbleef veel liever in de fabriek, tussen het werkvolk, dan op kantoor. Free liep graag tussen de banen en langs de walsen en bij storingen was hij niet te beroerd om zelf de handen uit de mouwen te steken. Het personeel was blij met zo'n baas. Andersom was Free trots op zijn medewerkers. Dat bleek toen hij in 1911 maar liefst 800 gulden onder het werkvolk verdeelde. Gehuwden kregen een tientje en vrijgezellen ontvingen vijf gulden.

In 1904 bouwde Elso een strokartonfabriek namens de vennootschap onder firma E. Free & Compagnie. Deelnemers in de compagnie waren onder meer H. Waalkens, burgemeester van Nieuwolda, en diens zoon Harm Pieter Herman Waalkens, burgemeester van Wedde. In 1913 bouwde de compagnie onder leiding Free een tweede strokartonfabriek in Oude Pekela, de N.V. Stroocartonfabriek Britannia. Britannia moest qua grootte en capaciteit Free & Co overtreffen. Dit lukte. De nieuwe fabriek, die zijn naam ontleende aan Groot-Brittannië, op dat moment een zeer grote afnemer van Pekelder strokarton, werd gebouwd op de plek van de vroegere scheepswerf van Jan Willem Kuiper, de schoonvader van Elso Free.

Nederlander en ridder

Elso werd op 24 juni 1891 tot Nederlander genaturaliseerd. In 1926 werd hij benoemd tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau.⁹ Hij overleed op 22 mei 1950 in Oude Pekela. Hij werd begraven in het familiegraf op de algemene begraafplaats in Oude Pekela.

Ter herinnering aan hem schonk de familie in 1958 de *Elso Free-bank* aan de gemeente. Ruim 50 jaar later, in 2009, werd de bank vervangen door een nieuwer exemplaar¹⁰.

---

⁹ <https://www.deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/elso-free-en-de-strokartonfabrieken-in-pekela>

¹⁰ <https://www.dekrantvantoen.nl/vw/article.do?v2=true&id=PEK-20091222-01041003>

Elso in 1929, op 78-jarige leeftijd. Opvallend is de vriendelijke, milde blik, zeker in vergelijking die op de eerdere foto in dit artikel.

Het woonhuis van Elso Free, zoals het er in 2009 uitzag.

Albion

In 1927 koopt Elzo Free uit Gieten, zoon van Elso, 'Albion', een van de eerste strokartonfabrieken van Oude Pekela. De fabriek werd gesticht in 1888 en kwam op 26 maart van dat jaar in werking onder de naam 'Neo Cartona'. De fabriek krijgt met het aantreden van Elso zijn oude naam 'Albion' weer terug.

Elso plaatst, naast de reeds bestaande baan in de 'Albion' een nieuwe kartonbaan. De nieuwe baan had dienst gedaan in de strokartonfabriek Wilhelmina in Oude Pekela en was opgekocht door Elzo Free jr. De directie van de 'Albion' bestond sinds januari 1928 aanvankelijk uit Melle Free, broer van Elzo en Hendrik Anthonie van Wermeskerken. Na een aantal jaren wordt Melle Free bedrijfsleider.¹¹

---

¹¹ [https://nl.wikipedia.org/wiki/Albion_\(strokartonfabriek\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Albion_(strokartonfabriek))

Richert Berend Frey

Richert Berend Frey, geboren rond 1670 in Völlen, begraven op 23 november 1736 in Völlen. Getrouwd met Dedde Roelofs, geboren rond 1680, overleden op 9 september 1747 in Völlen. Uit dit huwelijk:

Fosske Richards Frey

Fosske Richards Frey, geboren op 2 december 1714 in Völlen, overleden op 24 december 1796 in Völlen. Getrouwd met Arend Haykes, geboren op 17 maart 1707 in Völlen, overleden op 10 oktober 1787 in Völlen. Uit dit huwelijk:

Richert Arends Frey

Richert Arends Frey geboren op 4 oktober 1741 in Völlen, overleden op 13 april 1795 in Völlen. Getrouwd (1) met Antje Hinrichs Plenter, geboren op 20 juli 1759 in Völlen, overleden op 29 augustus 1823 in Völlen en (2) met Swaantje Benen Bauerman, geboren op 8 april 1748 in Völlen, overleden op 10 september 1781 in Völlen. Uit het eerste huwelijk:

Heike Richards Frey

Heike Richards Frey werd geboren op 25 oktober 1786 in Völlen en stierf op 7 december 1862 in Heisfelde. Getrouwd (1) op 1 september 1816 in Leer met Greetje Deeken Janssen, geboren op 8 maart 1793 in Leer, overleden op 9 april 1830 in Leer en begraven in Spittland, dochter van Jan Hinrichs Aggen en (2) op 17 juli 1834 met Elske Lührs Everts, geboren op 3 februari 1809 in Terborg (gedoopt op 3 februari 1809 in Feertenborgum), overleden op 1 februari 1883 in Heisfelde, dochter van Luur Everts en Taalke Geerts. Vermoedelijk hebben Heike en zijn eerste vrouw gewoond langs de Eemsdijk in Spittland (Leer). Met zijn tweede vrouw woonde hij in Heisfelde, gelegen direct boven Leer en oostelijk van Spittland. Uit het tweede huwelijk:

Elsso Free

Elsso Free werd geboren op 17 december 1851 's middags om twaalf uur in Heisfelde in Oostfriesland. Hij werd op 9 januari daaropvolgende gedoopt. Hij was het vijftiende en jongste kind van landbouwer Heike Richerts Frey. Hij werd geboren uit het tweede huwelijk van zijn vader, op 17 juli 1834 in Leer met Elske Lührs Everts, geboren op 3 februari 1809 in Terborg (Ostfriesland) en overleden op 1 februari 1883 in Heisfelde. Zij was een dochter van Luur Everts en Taalke Geerts. Uit zijn eerste huwelijk op 1 september 1816 in Leer met Greetje Deeken Janssen had hij zeven kinderen. Greetje werd geboren op 8 maart 1793 in Leer en overleed op 9 april 1830 in Leer en werd vijf dagen later begraven in Spittland. Zij was een dochter van Jan Hinrichs Aggen.

Elsso trouwde op 13 mei 1885 in Oude Pekela met Elisabeth Kuiper, geboren op 22 augustus 1852 in Oude Pekela, overleden op 13 januari 1894, dochter van scheepstimmerman Jan Willems Kuiper en Hillechien Melles Pott. Zij kregen zes zoons en een dochter.

Jan Willems Kuiper en zijn vrouw Hillechien Melles Pott.

Uit dit huwelijk:

Elso en Melle Free

Elso Free werd geboren op 30 april 1891 in Oude Pekela en overleed op 1 februari 1943 in Gieten. Hij trouwde met Wemelina Homan, geboren op 25 oktober 1893 in Gieten, overleden op 24 maart 1984 in Roden, dochter van Bernier Lukas Homan en Aaltje Dekens. Hij haalde het Duits ingenieurs diploma in Thuringen.¹²

Hun zoon, Bernier Lucas, trouwde op 29 september 1955 te Borger met Heiltien Aaltien Dilling, geboren op 8 juli 1929 te Drouwenerveen, overleden op 13 mei 2013 te Odoorn, dochter van Harmannus Dilling, landbouwer, en Marchiene Buiten. Bernier nam de naam Homan Free aan.

Melle Free was een broer van Elso. Hij werd geboren op 25 oktober 1893 te Oude Pekela en overleed op 28 augustus 1944 te Oude Pekela. Hij trouwde op 2 december 1920 te Oude Pekela met Catriene Jantiene Houwink, geboren op 28 maart 1898 te Oude Pekela, overleden op 22 februari 1976 te Winschoten, dochter van Udo Houwink, landbouwer, en Michaella Elizabeth Muntinga. Melle was opzichter van de strokartonfabriek *Albion* in Oude Pekela.

---

¹² <http://www.homanfree.nl/kwst/k1/k1.htm>